

и экстравербалики [10].

На наш взгляд, когнитивная трансформация интернет-личности плотно связана с формой выражения интернет-высказываний. Например, существует корреляция между полным объемом высказываний и такими чертами личности, как сдержанность, озабоченность, вдумчивость, принципиальность и авторитетность [3].

Таким образом мы приходим к выводу что характеристики интернет-коммуникации с позиции их когни-

тивного влияния на личность пользователя дают уникальную возможность для самоидентификации и самопрезентации в электронном информационном поле. Человек в интернет-пространстве может выступать не в одном, а в нескольких вариантах представления своей личности в процессе коммуникации, что обусловлено коммуникативной анонимностью, необязательностью присутствия в коммуникации, а также возможностью закончить ее в любое время.

Литература

1. Вартанова Е.Л. Русский язык в онлайн-СМИ: вызовы цифровой эпохи. // Русский язык в Интернете: личность, общество, коммуникация, культура / под общ. ред. А.В.Должиковой, В.В.Барабаша: сб. статей I Международной научно-практической конференции. –Москва: РУДН, 8–9 февраля 2017 г. – М.: Российский университет дружбы народов, 2017. – С. 7–16.
2. Выналек (Слободян) Е.А. О природе интернет-мема. // Современный русский язык в интернете / ред. Я.Э. Ахапкина, Е.В. Рахилина. – М.: Языки славянской культуры, 2014. – С. 51–60.
3. Дашкова С.С. Устная речь как источник информации о человеке: автореф. ... канд. психол. наук. – Л.: 1982. –С. 19.
4. Загоровская О.В. Об инновациях в русской лингвокультуре XXI века // Современные проблемы лингвистики и методики преподавания русского языка в вузе и школе. – Воронеж: Гос. педагогич. ун-т. 2020. № 30. – С. 3–7.
5. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. – Л.: «Наука», 1986. –С. 297.
6. Кронгауз М. Мемы в интернете: опыт деконструкции // Наука и жизнь. 2012. № 11. URL: https://elementy.ru/nauchno-populyarnaya_biblioteka/431893/Memy_v_internete_opyt_dekonstruktsii (дата обращения: 08.04.2021).
7. Кронгауз М.А. Самоучитель олбанского. – М.: АСТ : Corpus, 2013. – С.416.
8. Ксенофонтowa И.В. Специфика коммуникации в условиях анонимности: меметика, имиджборды, троллинг. // Интернет и фольклор: сб. статей / отв. ред. А.С. Каргин; Государственный республиканский центр русского фольклора. 2009. – С. 285–294.
9. Песина С.А. Слово в когнитивном аспекте. – М.: «Флинта»: Наука, 2011. –С. 344.
10. Потапов Р.К., Потапов В.В. Основы многоаспектного исследования «электронной личности» по голосу и речи в информационно-коммуникационной среде Интернета // Человек: Образ и сущность. Гуманитарные аспекты: науч. журн. / РАН ИНИОН. –М.: 2017. № 1/2(28/29). – С. 87–111.
11. Самые популярные интернет-мемы [Электронный ресурс]. – URL: <http://fishki.net/49294-samye-populyarnye-internet-memy-10fototekst.html> (дата обращения: 23.03.2021).
12. Талыбова А.В. «Угроза» русскому языку в Интернете // Русский язык в Интернете: личность, общество, коммуникация, культура: сб. статей I Международной научно-практической конференции. –Москва: РУДН, 8–9 февраля 2017 г. / под общ. ред. А.В.Должиковой, В.В.Барабаша: -М.: Российский университет дружбы народов, 2017. -С. 458-464.
13. Шурина Ю.В. Интернет - меммы как феномен интернет-коммуникации. // Филология. 2012. № 3. -С. 160-172.
14. Юнг К. Конфликты детской души. -М.: «Канон», 1997. URL: https://cppp.ru/wpcontent/uploads/2015/08/Karl_Gustav_YUng_Konfliktyi_detskoy_dushi.pdf (дата обращения: 07.07.2021)

РЕЗЮМЕ. Мақолада электрон ахборот майдонининг виртуал фойдаланувчининг когнитив томонига Интернет алоқаларининг таъсир даражаси қўриб чиқилади. Тадқиқот алоқа жараёнида лингвистик тоифаларнинг ўзгариши фойдаланувчининг ўзини идентификация қилиш хусусиятларига таъсири нуктаи назаридан олиб борилади. Тадқиқот натижаси шуни кўрсатадики, алоқанинг бу икки томони сезиларли даражада ўзаро боғлиқдир.

РЕЗЮМЕ. В статье исследуется степень влияния Интернет-коммуникации на когнитивную сторону виртуального пользователя электронного информационного поля. Исследование проведено с позиции воздействия трансформации лингвистических категорий в коммуникационном процессе на характеристики самоидентификации пользователя. Результатом исследования стал вывод о значительной взаимной зависимости этих двух сторон коммуникации.

SUMMARY. The article examines the degree of influence of Internet communications on the cognitive side of a virtual user of the electronic information field. The study was conducted from the perspective of the impact of transformation of linguistic categories in the communication process on the characteristics of user self-identification. The result of the study was the conclusion that these two sides of communication are significantly interdependent.

КОНТЕКСТЛИК АНТОНИМЛЕРДИН КОНТРАСТ ҶАЗЫЙПАСЫ

У.К.Қдырбаева – таяныш докторант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: антонимлар, контекстуал антонимлар, фольклор, қахрамонлик дoston, контраст, антитеза, тазод, акротеза, амфитеза, диатеза.

Ключевые слова: антонимы, контекстуальные антонимы, фольклор, героический эпос, контраст, антитеза, тазод, акротеза, амфитеза, диатеза.

Key words: antonyms, contextual antonyms, folklore, heroic epic, contrast, antithesis, tazod, acrothesis, amphitesis, diathesis.

Тилде мәнилері өз ара карама-қарсы болған сөзлер антонимлер сыпатында қаралып, олар аўызеки сөйлеуде хәм көркем шығармалар тилинде жийи қолланылады. Антонимлерден барлық тиллер кең пайдаланып, ерте дәуірлерден баслап-ақ илимпазлардың дықкатын қаратып келген.

Дүнья тил билиминде карама-қарсы мәнилер сөзлер бойынша көплеген изертлеулер бар болып, олардан Т.Ф.Чурносаваның «Антонимия в именном словообразовании немецкого языка», Н.А.Погребнаяның «Антонимический концепт в русском и английском языках», Н.В.Зайцеваның «Антонимическая когезия в современном русском и английском языках» сыяқлы диссертация жумысларында антонимлер арнаўлы үйренілди.

Түркий тил билиминде де антонимлер бойынша бағалы илимий жумыслар исленди. Мәселен, Р.М.Закированың «Антонимы в татарском языке» (Лексико-грамматические, семантические и стилистические особенности употребления),

З.А.Хасбулатованың «Антонимы в кумыкском языке», Б.Байжановтың «Антонимы в туркменском языке», Б.Усубалиевтың «Антонимы в киргизском языке», Ж.Мусинниң «Антонимы в казакском языке», Б.Исабековтың «Лексическая антонимия в современном узбекском языке», Р.Шукуровтың «Лексико-семантическая природа антонимов узбекского языка», Г.Келдиёрованың «Ўзбек бадийи нуткида антитеза» деген темадағы диссертация жумысларын атап көрсетсек болады.

Қарақалпақ тил билиминде М.Қудайбергенов хәм Т.Башировлардың авторлығында баспадан шыққан «Қарақалпақ тили антонимлериниң қысқаша сөзлиги» мийнети хәм антонимлерди арнаўлы изертлеген тилши илимпаз Ш.Хожановтың «Қарақалпақ тилиндеги антонимия қубылысы» монографиялары бул бағдардағы қунлы жумыслар есапланады.

Антонимлерден көркем әдебиятта образ жасаў хәм экспрессивликти тәмийинлеў мақсетинде кең

пайдаланылады. Тилдеги айырым сөзлер жеке турғанда антоним бола алмаса да, контекст ишінде қарама-қарсы мәнилерди билдириуі мүмкін. Бундай бирликлер контекстлик антонимлер деп аталады. Себеби, мәнилері қарама-қарсы болмаған сөзлер контекст жәрдеминде, сол орында ғана антонимлик байланысқа түсіп, белгили бир поэтикалық хызметлерде жумсалады. «Олар ушын белгили кәлип болмай, тез-тез өзгеріп турады. Соның ушын да контекстлик антонимлер илимий-техникалық хәм рәсмий стилде емес, ал, поэзияда, публицистикада хәм аўызеки стилде қолланылады» [1:76].

Дәстанлар тилинде контекстлик антонимлер лингвопоэтикалық жақтан үлкен әхмийетке ийе. Себеби, дәстанлар аўызеки әдебиет үлгиси болғанлығы ушын, олардың тилинде жазба әдебиетта дерлик ушыраспайтуғын импровизаторлық контекстлик антонимлер жийи қолланылады: **Батыл** диннен дөнгенмен, **Бархақ** динге енгенмен. («Алпамыс» дәстаны, 31-бет). Бунда «батыл арабша – жалған, пайдасыз, қалбеки» [2:561] мәнилерин билдирип, дәстанда динге байланысқы қолланылған. Яғный, батыл дин сөзи арқалы жалған дин мәнисі аңлатылған. Ал, бархақ сөзиндеги хақ сөзиниң тийкарғы мәнисі хадал, таза, ал аўыспалы мәниде «қудай, жаратқан, тәһир» [3:370] мәнилерин аңлатыуы ушын жумсалады. Бархақ дин сөзи жәрдеминде «қудайы бар дин» мәнисі келип шығады. Бул қатарлар жыраўдың сөз таңлау шеберлигиниң айқын мысалы бола алады. Сондай-ақ, *батыл дин* хәм *бархақ дин* сөзлери поэзиялық қатарлардың үйлесимли болыуын да тәмийинлеген. Дәстанлар тилиниң өзине тән өзгешелигин усы жерде көрәмиз. Жоқарыдағы қатарлардағы *батыл* хәм *бархақ* сөзлери хәзирги әдебий тилде дерлик қолланылмайды. Ал, дәстан тилинде болса олар контекстлик антонимлер сыпатында қаралып, уйкасты да тәмийинлеп келген.

Аўызеки әдебиетта атқарыушылардың сөз таңлау шеберлигине қарай, хәр түрли атамалар, түсиниклер хәм хәрәкетлер қарама-қарсы мәнилик қатнастарды пайда етеди. Бундай қатнастар жәрдеминде дәрәтпенің образлылығы еле де артып барады. Түркмен тилинде Б.Байжанов қой хәм қасқыр сөзлери өзлериниң туўра мәнисинде де, аўыспалы мәнисинде де антоним бола алмайтуғынын, бирәк көркем әдебиетта стиллик мақсетлерде қасқыр сөзи менен қой сөзи контекстлик антоним дүзе алатуғынын тиллик фактлер тийкарында дәлиллеп көрсетеди [4:21-22]. Түркмен тилиндеги изертлеулерде келтирилген бул пикирлер қарақалпақ тилине бираз туўры келмейди. Себеби, қасқыр менен қоян сөзи туўра мәнисинде антоним болмағаны менен, олар аўыспалы мәниде қолланылғанда қарама-қарсы мәнилерди аңлата алады: Байлар қасқыр, түлки, халық қоян екен... (Бердақ). Келтирилген мысалда қасқыр сөзин аўыспалы мәниде қолланыу арқалы күшли хәм қанхор мәнилері билдирилсе, ал қоян лексемасының аўыспалы мәнисі қорқақ хәм күшсиз мәнилерин аңлатқан. Нәтийжеде қарама-қарсылы мәни пайда етилген. Бирәк дәстанлар тилинде өзиниң туўра хәм аўыспалы мәнисинде де антоним бола алмайтуғын, тек контекстте қарама-қарсы мәнилерди билдиретуғын хайуан атамалары да ушырасады: Жарлы менен байы тең, **Ешкис** менен **қойы** тең. («Едиге» дәстаны, 43-бет). *Ешкис* хәм *қой* бир-бирине уқсамайтуғын, киши үй хайуаны. Себеби, қой жуўас, сабырлы, тыныш болса, ешки пүткиллей қарама-қарсылы болып, қайсар, тынымсыз хәм сабырсыз болып келеди. Сондай-ақ, астарлаы мәниде жумсалса да, олар еки түрли характерди сүүретлейди. Дәстанда қой хәм ешки лексемалары контекст талабына сай қарама-қарсы қойылып, белгили поэтикалық хызметлерди атқарған. Бунда бир-бирине тең болмаған еки хайуанды қарама-қарсы қойыу арқалы, қахарманның өз елине деген

мақтаныш сезимлери лирикалық қатарларға синдирилген.

Контекстлик антонимлер дәстанлар тилиндеги тийкарғы ўазыйпаларының бири бул контраст хызметин атқарыуы. Контраст – түсиниги түрли тараўлар (философия, логика, психология хәм лингвистика) да үйрениледи. Лингвистикада контраст, яғный, қарама-қарсылық көркем әдебиет тилиниң ең әхмийетли усылларының бири саналады. Оның жәрдеминде дәрәтлүүши реаллықты қурамлы диалектикалық қарама-қарсылықлар менен ашып беріуге ериседи. «Контраст – лексикалық-фразеологиялық, фонетикалық хәм грамматикалық бирликлердиң антонимизациясынан ибарат болып, сүүретлеушиниң реаллықты қарама-қарсы аңлауын өзінде жәмлеген тил фигурасы» [5:201]. Дәстанлар тилинде контекстлик антонимлер контрастты пайда етиүүши тийкарғы қурал есапланады: Ғарға адым жер мың болғанда, Көзиң еди Нураддин. («Едиге» дәстаны, 51-бет). Бунда *ғарға адым жер* яғный жақын аралық билдирилген. Ғарға өзи кишкене кус болғанлықтан оның адымы да кишкене. Жүдә жақын аралықты билдириу ушын бул дизбектен пайдаланылады. Ал, *мың* болса санлық болып, он жүзликтен ибарат болған санақ сан есапланады. Ол арқалы жүдә үлкен аралық түсиниледи. Ғарға адым жердиң мың болыуы, контекстте қарама-қарсы мәни аңлатып, ең жақын аралықтың узақ болыуы нәзерде тутылған. Бирәк, хәзирги қарақалпақ әдебий тилинде бул бирликлер аралық мәнисин аңлатыуда дерлик қолланылмайды.

Жақты сөзиниң антоними қараңғы екенлиги белгили. Бирәк, дәстан тилинде оның орнына *түн* сөзин қолланыу арқалы қахарманның руўхый халаты еле де тәсирли етип сүүретленген. Бунда өз туўысқан ағасының дерегин излеп жүрген Қансулыўдың ишки дебдиўлери хәм қыйналыу сезимлери ғазларға қарата айтқан мына диалогынан да белгили: Көзлериме жақты күнлер түн болды. («Алпамыс» дәстаны, 58-бет)

Бир қатар илимпазлардың көрсетиўинше контрасттың ең көп үйренілген түрлери антитеза хәм оксюморон болып есапланады. Рус тил билиминде В.Александровнаның диссертация жумысында антонимлер, контраст мәселелери хәм көркем тексттеги әхмийети терең үйренилди. Оның пикиринше: «Антитеза еки қарама-қарсы хәдийсе яки, түрли объектлер, түрли денотацияларға тән болған қәсийетлерди салыстырыуға тийкарланған тил фигурасы есапланады» [6:15]. Қарақалпақ тил билиминде Ш.Алланиязованың «Қоспа гәплердеги антитеза» мақаласында антитезадан ой-пикирди және де күшейтиу мақсетинде пайдаланылатуғыны атап өтилген. Арысланның бар ўақтында **ай едим**, Нәдиршадай залым салды **күнликке**. («Қырық қыз» дәстаны, 170-бет). Бунда *ай* хәм *күн* сөзлери өз ара қарама-қарсы қойылған. Ай лексемасы метафора хызметинде қолланылған. Яғный, ай – бул хәммеге белгили болған аспан денеси. Көбинесе хаял-қызлар, олардың сулыўлығы айға мегзетиледи. Қызды ай менен салыстырып, айға теңлестиріу арқалы сол атама менен қайта аталған. Ерте дәўирлерде байлардың есигинде жумыс ислейтуғын шоры *күн* деп айтылуғын болған. Демек, *ай* лексемасы жәрдеминде қәдри болент гөззал қыз тәрийплесе, *күн* лексемасы арқалы аяқ асты болған кул билдирилген. Бул орында *ай* хәм *күн* күшли қарама-қарсылық пайда етип антитеза хызметин атқарып келген.

Антитеза шығыс классикалық поэзиясында «тазод» термини менен аталған. «Тазод көркемлеу қуралларынан бири сыпатында тиккелей реаллықты ишки қарама-қарсылық пенен ашыуға хызмет етиүүши қурал ўазыйпасын атқарады...» [7:40]. Ол көркем сүүретлеу қуралы сыпатында шығыс әдебиятында кең тарқалған хәм ең

дәслеп фольклор дәретпелери тилинде қолланылған. Тазод, яғнай, антитеза көркем шығармада сүүретленип атырған образлардың хәм хәдийселердің көркемстилигин, тәсиршенлигин хәм эстетикалық бахасын асырыўға хызмет етеди.

Қахарманлық дәстанлар тилинде контекстлик антонимлер оксюморон хызметинде де жумсалған. «Адам яки предметтиң тәбиятына тән болмаған қарама-қарсы белгини оған қарата қолланыў арқалы антонимлик мүнәсибет пайда етиўши оксюморонларда туўра мәнилери менен логикалық жақтан сәйкес келмейтуғын сөзлер бир-бири менен ушырасады, нәтийжеде компонентлери әхмийети жағынан бир-бирине пүткиллей қарама-қарсы болған аўыспалы мәнидеги бирикпе пайда болады» [8:50]. Бул **тиримнен жуўық болды гөрлерим**. («Қырық қыз» дәстаны, 90-бет). Логикалық жақтан алып қаралғанда тири адамның гөри болмайды. *Гөр* лексемасы арқалы өлим мәниси аңлатылады. Бунда бир адамға қаратылған қарама-қарсы қәсийетлерди билдириўши тири хәм өли сыпатларының биригиўи оксюморонды пайда етеди. Олар дәстан тилинде пикирди тәсирли жеткеріў ўазыйпасын атқарады. Яғнай, қахарманның өмир хәм өлим арасында турған ўақыттағы психологиялық халаты тыңлаўшыға шебер жеткерилген. Оксюморонның және бир өзгешелиги сонда, ондағы қарама-қарсы түсиниклер бирдей предмет яки хәдийсеге, яғнай бир денотатқа сәйкес келеди.

Антитеза менен оксюморонның парқы, антитезада сүүретленип атырған предмет хәм түсиниклердің қарама-қарсылығы ең жоқары шыңға көтеріледі, ал оксюморонда болса еки бирик екеўи ушын да ортақ болған бир пүтинге бирлеседи. Илимий әдебиетларда антитеза хәм оксюморон стилистикалық фигуралар сыпатында тәрийипленеди. Бирақ, бир қатар изертлеўшилер (Л.А.Введенская, В.Я.Пастухова, Л.А.Матвиевская, Л.Биценцова, В.П.Москвин хәм С.В.Александровна) дің жумысларында антонимлерге тийкарланған басқа да акротез, афитез хәм диатез сияқлы стилистикалық қураллар да көрсетилген. Л.А.Введенская рус тили антонимлерин арнаўлы үйренип, оның авторлығында 1995-жылы «Рус тили антонимлери сөзлиги» басылып шықты. Бул мийнет тек сөзликтен ибарат болып қалмастан, онда антонимлер бойынша бахалы илимий пикирлер де берилген. Мийнетте келтирилген анықламаларды қарақалпақ тили менен салыстырмалы үйренип шығамыз.

«**Акротеза** (грекше акро жоқарыға) – бул қарама-қарсылықты бийкарлаў арқалы реаллық белгилери яки хәдийселерден биреўиниң тастыйықланған баяны» [9:524]. Акротеза қубылысы тек лексикалық антонимлер менен емес, ал контекстлик антонимлер жәрдеминде де жасалады: Саркоптағы батырлар,

Батыр емес, **бала** екен, Ақыллы ғой дегенлер, **Ақыллы** емес, **шала** екен. («Қырық қыз» дәстаны, 110-бет). Бул қатарлардағы *батыр* менен *бала* сөзи, *ақыллы* менен *шала* сөзлери тек контекстте ғана қарама-қарсы мәни аңлата алады. Бунда антитеза емес акротеза пайда болған. Себеби, келтирилген мысалларда қарама-қарсы сыпатлар өз ара салыстырылмаған, ал бир қәсийеттиң бар екенлиги тастыйықланған. Сондай-ақ, *бала* хәм *шала* сөзлери қатарларда уйкасты да тәмийинлеп келген.

Акротезалар еки түрли моделде ушырасады. Яғнай, биринши моделде дәслеп бийкарлаўшы бөлеги келип, соңынан тастыйықлаўшы бөлеги келтириледі: **Биреў емес, бес адам**, Беккем белин байлады. («Қырық қыз» дәстаны, 140-бет). Келтирилген мысалларда *биреў емес бес адам* сөзлери контекстлик антонимлер сыпатында қаралады. Бирақ, олардың мәниси бир-бирине қарама-

қарсы қойылып яки салыстырылып турған жоқ, ал тек бир белгиниң бар екенлиги көрсетилген.

Екинши моделде дәслеп тастыйықлаўшы бөлек берилип, ал бийкарлаўшы бөлек соңынан келтириледі. Акротезалардан дәстанларда предмет, белги хәм хәрекетлерди анығырақ сүүретлеў максетинде кең пайдаланылған.

Дәстанлар тилинде амфитеза усылынан да орынлы пайдаланылған. «Амфитезаның әхмийетли өзгешелиги сонда, ол еки қарама-қарсы хәдийсени яки хәр еки белгини де тастыйықлайды...» [9:524]. Амфитеза жәрдеминде қарама-қарсы мәнидеги сөзлер, түсиник хәм хәдийселер бир-бирине салыстырылмайды хәм бийкарланбайды, ал еки антонимлик қатардан улыўмалық бир ортақ мәни пайда етиледі: **Алты жасар** баласын, **Жетпистегі ғаррысын**, Тири жан қоймай Нәдириша. («Қырық қыз» дәстаны, 170-бет)

Бунда *алты жасар бала* менен *жетпистегі ғарры* сөзлери контекстлик антоним болып, бул жерде амфитеза хызметинде жумсалған. Себеби, бул конструкциялар арқалы «хәмме» мәниси, яғнай, алты жасар баладан баслан жетпис жастағы ғаррыға шекем барлық адамлар нәзерде тутылған. Қарақалпақ тили хәм басқа түркий тиллеринде бул фраза «жети жаста жетпис жасқа шекем» түринде қолланылса, ал дәстан тилинде жети сөзи алты сөзи менен алмастырылған.

Контрастты пайда етиўши кейинги фигура бул – диатеза. «Диатеза – қарама-қарсы белгилерди бийкарлаў арқалы хәрекеттиң орташа белгисин тастыйықлаў» [9:524]. **Қуўаныш пенен қайғыда**, Жуўырып барды Арыслан. («Қырық қыз» дәстаны, 139-бет). Бунда сүүретленип атырған қахарманның сол ўақыттағы өзіне де түсиниксиз болған психологиялық жағдайы көрсетилген. Яғнай, оның толық қуўанбаған хәм жүде қапа болмаған, еки ойлы болып турған ўақыттағы жағдайы көркем сүүретленген. Диатеза жәрдеминде шығармада қахарман характери хәм оның ишки халаты толығырақ ашып бериледи.

Дәстанларда қарама-қарсы мәнидеги сөзлерди қолланыў арқалы қахарманлардағы күшли эмоция тыңлаўшыға жеткерилген: Барысым **аман** да, келисим **гүман**. («Қырық қыз» дәстаны, 168-бет). Бунда *аман* хәм *гүман* лексемасы қарама-қарсы қойылған. Бул қарама-қарсы мәни аман менен гүман сөзлери ушын тек усы контекстте ғана орынлы болады. Себеби, бул сөзлерди жеке алып қарағанымызда оларда хешқандай антонимлик мәни сезилмейди.

Сондай-ақ, контекстлик антонимлер дәстанлар тилинде қолланылғанда бири екіншисин түсиндириў хәм сыпатлаў ўазыйпаларын да атқарып келеди: **Сырты пүтин** болса да, **Ишинде от жанады**. («Қырық қыз» дәстаны, 165-бет). Бул қатарларда биринши топардағы биринши компонентлер (*сырты* хәм *иши*) ди екінши топардағы екінши компонентлер (*пүтин* хәм *от жаныў*) түсиндирип, сыпатлап келген. Бунда сырты – иши лексикалық антонимлер болып, орын мәнисин аңлатып келген. Ал, *пүтин* сөзине *от жанады* сөзи қарама-қарсы қойылып, контекст талабы менен *от жаныў* феили келбетлик ўазыйпасында қолланылған.

Жуўмақлап айтқанда, қахарманлық дәстанлар тилинде пикирдің тәсирлилин арттырыў максетинде тек тилдеги таяр халындағы антонимлерден пайдаланылмаған, ал контекстлик антонимлер де өнимли жумсалған. Олардың айырымлары хәзирги қарақалпақ әдебий тилинде аз қолланылса, ал гейбиреўлери дерлик қолланылмайды. Контекстлик антонимлер дәстанлар тилинде төмендегидей өзгешеликлерге ийе екенлиги анықланды:

– антонимияға тийкарланған стилистикалық фигуралар дәстанлар тилинің экспрессивлигин тәмийин -

леген ҳам контрастты пайда еткен.

– контраст хызметинде акротеза ҳам антитеза көби-рек, ал амфитеза, диатеза ҳам оксюморонлар аз жумсалған;

– контекстлик антонимлер каракалпак қахарманлық дәстанларынан «Алпамыс» ҳам «Едиге» дәстанларына салыстырғанда «Қырық қыз» дәстанында жийи қолланылған.

Әдебиятлар

1. Львов М.Р. К вопросу о типах лексических антонимов. // «Русский язык в школе». 1970. №3. – С. 76.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: 2023. 1 жилд. 962-б.
3. Каракалпак тилинің түсиндірме сөзлігі. – Нөкіс: «Қаракалпақстан», 2023. 400-б.
4. Байжанов Б. Антонимы в туркменском языке. Автореф. дис. ...канд. фил. наук. – Ашхабад: 1985. – С. 26.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: 1966. – С. 598.
6. Александровна С.А. Антонимы как средство выражения контраста в языке и художественной речи (на материале прозы А.П.Чехова). Автореф. дис. ...канд. фил. наук. – Красноярск: 2011. – С. 22.
7. Курбанова М. Мустиқлик даври достонлари лингвопоэтикаси. Фил. фанлари номзоди: дис. – Фарғона: 2019. 153-б.
8. Шомақсудов А., Расулов И., ... Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1983. 248-б.
9. Введенская Л.А. Словарь антонимов русского языка. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1995. – С. 544.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қарақалпақ қаһарманлик достонлари («Алпамыш», «Қырық қыз» ва «Едиге») тилидаги контекстуал антонимлар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилди ва лингвопоэтик таҳлил қилинди.

РЕЗЮМЕ. В статье изучены контекстуальные антонимы и их особенности в языке каракалпакского героического эпоса («Алпамыс», «Қырық қыз» и «Едиге») и проведен лингвопоэтический анализ.

SUMMARY. The article studied contextual antonyms and their features in the language of the Karakalpak heroic epics (“Alpamis”, “Kirik kiz” and “Edige”) and conducts a lingvopoetic analysis.

ОБ УВЕЛИЧЕНИИ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СПОРТИВНЫХ ТЕРМИНОВ В КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

К.М.Кошанов – кандидат филологических наук, профессор

У.А.Калжанова – ассистент преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

Таянч сўзлар: спорт, термин, ўзлаштириш, тил, хорижий, халқаро, лексика.

Ключевые слова: спорт, термин, заимствование, язык, иностранный, интернациональный, лексика.

Key words: sport, term, borrowing, language, foreign, international, lexics.

Каждый язык, в первую очередь, развивается и обогащается за счет своих внутренних ресурсов. Вместе с тем большое значение имеет заимствование слов из других языков.

Каракалпакский язык является государственным языком Республики Каракалпакстан. Он имеет свою богатую историю и сильно развитый словарный состав. На нем ведутся радио и телепередачи, издаются множество газет и журналов, обучаются в детских садах, начальных, средних и высших учебных заведениях, ведется делопроизводство, проводятся собрания, конференции и научные исследования, издаются научные и педагогические исследования, публикуются художественные произведения. Каракалпакский язык имеет богатую научную и другую терминологию.

Вместе с тем, каракалпакский язык обогащается заимствованиями из других богатых развитых языков.

В последние десятилетия сильное развитие получила и спортивная терминология каракалпакского языка за счет внутренних ресурсов и заимствований из других языков [2:5].

Большой интерес вызывают вопросы заимствования и усвоения интернациональных спортивных терминов каракалпакским языком. Большинство интернациональных терминов стали привычными для жителей Каракалпакстана. Эти термины подчиняются внутренним закономерностям каракалпакского языка: вступают в сочетания с другими каракалпакскими словами, присоединяются падежные окончания, образуются множественные числа, образуются новые слова и формы слов, они вполне понятны без переводов и толкований. Например: спорт-спортшы, спортшылар, спортшыдай, спортшыға, спортшыдан; волейбол-волейболшы, волейболшылар, волейболшыдай; чемпион- чемпионлар, чемпионларша, чемпиондай, футбол-футболшы, футболист, футболшылар, футболшыдай, дзюдо-дзюдошы, дзюдошылар, дзюдошыдай и т.д. [3:74].

В последние годы в лексику каракалпакского языка вообще и в частности, в спортивную терминологию вошло огромное количество английских и интернациональных заимствований. Это, видимо, связано с всемирной глобализацией, с выходом Узбекистана на мировую спортивную арену. Узбекские и каракалпакские

спортсмены занимаются почти всеми видами мирового спорта, и занимают ведущие места в мировой спортивной жизни.

Президент Узбекистана Ш.Мирзияев уделяет большое внимание развитию всех видов спорта в Узбекистане. В республике за последние годы построены тысячи стадионов, спортивных баз и спортивных сооружений.

В десятки раз увеличилось количество спортсменов и тренеров.

На телевидении и радио ведутся постоянные спортивные каналы и передачи. Издаются десятки спортивных газет и журналов. Узбекские спортсмены выступают и участвуют во всех мировых спортивных олимпиадах и чемпионатах. По утверждению профессора К.Кошанова большинство интернациональных спортивных терминов перевелись на русский язык, часть из которых проникли в каракалпакский язык без переводов [1:4]. Изучение интернациональной спортивной терминологии представляется нам вполне оправданным, так как спорт как социальное явление XXI века и стал одним из необходимых и повседневных элементов жизни общества. Широкие массы приобщаются к спортивной терминологии многомиллионными тиражами спортивных газет и журналов. В Каракалпакстане с 1997 года издается газета под названием «Каракалпакстан спорты».

1. А так же, в центральных республиканских газетах и журналах имеются спортивные отделы. Газета «Каракалпакстан спорты» публикует подробные информации о важнейших событиях в спортивной жизни нашей страны. В каждом номере этой газеты используются около 2350 слов относящиеся к спорту, из этих слов 225 относятся к интернациональным спортивным терминам. В газете используются такие термины как гимнастика, футбол, волейбол, баскетбол, бадминтон, тайм, пенальти, кубок, татами, каратэ, плейофф, шахматы и шашки, дзюдо, инвентарь и др [4:4].

Прежде чем приступить к характеристике заимствованной интернациональной терминологии необходимо дать определение спортивного термина. Характерной чертой спортивной терминологии является их конкретность, единое значение и широкое использование. В